

Muhammed Bekr el-Bûcî'nin “Muhâdarât fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili” Adlı Eserinin Değerlendirmesi

A Review of “Muhâdarât fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili” by Mohammed Bakr al-Bûjî

Muhammed Bekr el-Bûcî. *Muhâdarât fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili*. Gazze: Cami'atu'l-Ezher bi-Gazze Kulliyetu'l-Âdâb, 3. Basım, 2013, 176 s.

İsa Güceyüz

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belâğatı, Edebiyat Tarihi, Câhiliye Devri, Şiir, Nesir, Muhammed Bekr el-Bûcî

Keywords

Arabic Language and Rhetoric (al-Balâğah), Literary History, Age of Ignorance, Poem, Prose, Mohammed Bakr al-Bûjî

Arap edebiyatı tarihi bağlamında Câhiliye devri önemli bir döneme karşılık gelmektedir. Bu konu önemine binaen birçok araştırmada ele alınmıştır. İlgili eserlerin çoğunluğu genel olarak Arap edebiyatı tarihini ele alırken bazı eserler Câhiliye dönemine hasredilmiştir. Prof. Dr. Muhammed Bekr el-Bûcî tarafından kaleme alınan *Muhâdarât fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili*¹ isimli eser de bunlardan biri olup Câhiliye edebiyatı tarihini konu edinmektedir. Eser, Arap edebiyatı alanında eğitim gören lisans öğrencileri için kaleme alınmış olup (s.5) tek bir bölüm halinde telif edilmiştir.

Müellif, eserinde ilk olarak Arap Yarımadası, Arap topluluklar, eyyâmu'l-‘Arab², Arap toplumunda dinî, sosyal, kültürel ve siyasî hayat gibi giriş mahiyetindeki konulara temas

- 1 Muhammed Bekr el-Bûcî, *Muhâdarât fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili* (Gazze: Cami'atu'l-Ezher bi-Gazze Kulliyetu'l-Âdâb, 3. Basım, 2013).
- 2 Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabir.

* Sorumlu Yazar: İsa Güceyüz (Dr. Öğr. Üyesi), Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. E-posta: isa.guceyuz@asbu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7488-6914

Atf: Güceyüz, İsa. “Muhammed Bekr el-Bûcî'nin “Muhâdarât fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili” Adlı Eserinin Değerlendirmesi.” *darulfunun ilahiyat* 34, 2 (2023): 619–623. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.2.1386176>

etmiştir (s.1-42). Akabinde Câhiliye şiirine ve özelliklerine, su‘lûk (ç.) se‘âlik şairlere³ ve bu kategorilerin dışında kalan şairlere ayrıntılı olarak yer vermiştir (s.43-127). Bununla birlikte Câhiliye döneminde kalıntı/harabe edebiyatı (الطَّلِيَّة/ *et-taleliyye*), Câhiliye edebiyatının tedvini ve Câhiliye şiirinin güvenilirliği gibi birtakım başlıkları da işlemiştir (s.115-152). Son olarak dönemin nesir malzemelerine yer vermiştir (s.153-166).

Yazar, eserinin baş kısmında “câhiliye” kavramı ile ilgili kapalı kalan bazı noktalara açıklık getirmeyi hedeflemiştir. Câhiliye döneminin ilmin zıddı olan cehl ile ilişkilendirilmesi düşüncesinde Hristiyan düşünürlerin etkili olduğunu söylemiştir. Çünkü Hristiyanlar -Allah’ı ve Resûlünü bilmeme anlamında- Mesih’ten önceki döneme Câhiliye dönemi demişlerdir. Müellif “câhiliye” kavramından kastın daha ziyade ahmaklık, anlayışsızlık, gaflet ve asabîlik olduğunu belirtmiştir. Kur’ân ve hadislerde de kelimenin daha çok bu anlamda kullanıldığını belirtmiştir (s.15).

Bûcî, sosyal yaşantı bağlamında Arap Yarımadası’ndaki toplulukların Bedevî ve Hadarî olarak ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Çöl hayatında bir yerde sabit kalmanın ölüm anlamına geldiğini ifade etmiştir. Çünkü bedevîlerin, geçimlerini sağlamak maksadıyla sürekli olarak yağmurun ve suyun yönünü takip etmeleri gerekmektedir. Bu durum Câhiliye edebiyatına da büyük oranda etki etmiştir. Ardında bıraktıkları her hatıra sevdikleriyle birlikte çadır, at ve develerini de anmışlardır. Yazar, savaşların bir sonucu olarak intikam duygusunun kabilelerin siyasetlerine yön verdiğini, bu bağlamda medih veya hiciv edebiyatının ağırlık kazandığını ifade etmiştir (s.26-28). Müellif burada dil, coğrafya ve kültür ilişkisini güzel bir şekilde kurmuştur.

Yazar, Câhiliye dönemindeki Arap toplumunda kadınların -sanılanın aksine- önemli bir statüye sahip olduklarını iddia eder. Kadınların dinî konulardan siyasî ve toplumsal konulara kadar hayatın her alanına müdahil olduklarını belirtir. Bu döneme ait gazeller incelendiğinde bunun net olarak görülebileceğini ifade eder. Nitekim kasidelerin çoğunluğunun matla⁴ beyitlerinin kadınların övgüsüyle süslendiğini söylemiştir. Bu bağlamda hür kadınlar ile köle kadınlar arasında bir ayırım yapılması gerektiğini; hür kadınların ticaret, eş seçimi ve eşi terk edebilme gibi birçok konuda söz sahibi olduğunu ifade etmiştir. Kadınların misafir karşılama, savaşa katılma ve istişare süreçlerinde yer aldığını zikretmiştir. Müellif, Câhiliye toplumunda kadınların izzet, şeref ve cömertliğin sembolü olarak görüldüğünü, köle kadınların ise daha ziyade bakıcılık ve ziraat gibi genel hizmetlerde kullanıldığını belirtmiştir. Müellifin, Câhiliye döneminde kadınlarla ilgili menfi uygulamalar

3 Eski Arap edebiyatında çoğu şair olan haydut ve eşkıyaya verilen ad.

4 Gazel ve kasidenin kafiyeli ilk beyti.

bulunmakla birlikte bunun genele teşmil edilmemesi düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Câhiliye toplumunda -Kur'ân'da da temas edildiği üzere- kız çocuğu sahibi olmayı sevmeyen bazı kabileler olduğunu belirtmiştir. Kur'ân'da kadınların işledikleri fiilerden bazen müspet bazen de menfi olarak bahsedildiğini ifade etmiştir. Örneğin Kur'ân'da Sebe melikesinden müspet bahsedilirken Ebû Leheb'in eşinden menfi olarak bahsedilmiştir. Dolayısıyla müellif, Kur'ân'a göre klasik Arap toplumunda kadınların salt kötü olarak görülmediğine, fiillerine göre değerlendirildiğine işaret etmiştir. “*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!*”⁵ âyetindeki öldürme fiilinin sadece kızlara dönük bir uygulama olmadığını ifade etmiştir. Ona göre kız çocuklarını öldürme davranışı, Arap toplumunda var olagelen, Tanrıya kadın bir kurban sunma mitolojik anlayışının bir sonucu olabilir. Çünkü dönemin toplumunda, Tanrıya ancak kadın bir kurban sunma yoluyla yaklaşılabileceklerini düşünen bir grubun olduğundan bahsedilmiştir (s.10-13). Ancak bu düşünce klasik tefsir kitaplarında fazla kabul görmemiştir. Müellifin İslâm öncesi Arap toplumundaki kadınlarla ilgili yanlış uygulamalara büyük oranda yer vermediği görülmektedir.

Yazar, “*Ve'd/kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi*” meselesi ile ilgili müstakil bir başlık açmıştır. Bu kavramın yanlış anlaşıldığını iddia etmiştir. Ona göre Tekvîr sûresi 8-9. âyette (*Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda*) geçen “mev'ûde” kelimesi “diri diri gömülen kız çocuğu” anlamında değil “nefs” yani herhangi bir insan anlamındadır. Müellif bu yorumun Arap kültürü ve dil açısından daha uygun olduğunu ve ilk defa kendisi tarafından ortaya atıldığını söylemiştir. Müellif “*وآد/v-e-d*” ve kalp uygulanarak⁶ ortaya çıkan “*أود/e-v-d*” fiillerinin diğer anlamlarından hareketle böyle bir yorum yapmıştır (s.29-33). Ancak müellifin bu yorumunun tutarlı olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü kelimeye sözlüklerde ilk olarak “kız çocuğunu diri diri gömme” anlamı verilmiş ve “nefs” anlamına rastlanmamıştır. Kelimeye “nefs” anlamı verilebilecek bir bağlam da bulunmamaktadır. Ayrıca bu tarz ikincil anlam ve yorumlara kelimenin ilk anlamının kastedileni vermemesi durumunda başvurulmaktadır. Burada ise böyle bir durum söz konusu değildir.

Müellif, dinî yaşam bağlamında Arap Yarımadası'nın Hristiyanlık, Yahudilik, Mecûsîlik ve Hanîflik gibi çeşitli inançlara ev sahipliği yaptığını, aynı zamanda güneşe, yıldızlara veya putlara tapanların da olduğunu ifade etmiştir (s.33-37). Yazar, dönemin Araplarının bilgi ve kültür düzeyinde bazı donanımlara sahip olduğunu söylemiştir. Yönlerini ve su kaynaklarını bulabilmek maksadıyla astronomi ve coğrafyayı, geçimlerinin bir parçası olan deve ve at ile ilgili konuları, insan ve

5 İsrâ, 17/31.

6 Aslı harfleri sabit kalmak kaydıyla fiildeki harflerin yerlerini değiştirmek.

hayvanların tedavisinde kullanılan hayvansal ve bitkisel yöntemleri, ticaret ve avlanma gibi konuları tecrübe yoluyla öğrendiklerini ifade etmiştir (s.37-41).

Bûcî, Arap edebiyatının ve şiirinin başlangıç tarihini tam olarak belirlemenin oldukça zor olduğunu, bununla birlikte kaynaklarda Arap şiirinin kökenlerinin İslâmiyet'ten yedi asır öncesine kadar dayandığının ifade edildiğini belirtmiştir. Yazar, Arap şiirinde en çok tercih edilen vezinli/kafiyeli sözün recez⁷ olduğunu zikretmiştir. Bu türde aynı zamanda deve ve atların adımlarıyla veya rüzgarın ıslığıyla ritim tutulduğunu belirtmiştir (s.43-44).

Müellif Arap edebiyatında muallaka⁸ şairlerinin sayısının yedi ile on arasında farklılaştığını belirtmiştir. Ona göre bunlar günümüze ulaşan en eski şiir vesikalarıdır. Aynı zamanda bu şiirler *müzehhebât*, *müsemmetât* ve *mutavvelât* gibi farklı isimlerle anılmakta olup Emevîler döneminde ve Hammâd er-Râviye (ö.h.156) ile isim meselesi netleşmiştir. Müellif muallaka isminin nereden geldiğine dair iki rivayet aktarmıştır. Bunlardan ilki Kâbe'nin duvarında, ikincisi ise Hîre meliki Numan b. Münzir'in (ö.m.602) hazinelerinin üzerinde asılı olmasıdır. Müellif bu iki düşünceye de karşı çıkmıştır. Kâbe'nin Câhiliye döneminde de kutsal olması ve bazı şiirlerin müstehcenlik içermesi nedeniyle Kâbe'ye asılamayacağını ifade etmiştir. Numan b. Münzir'in de kendisine övgü içermeyen şiirleri veya düşmanlarının şiirlerini hazinelerinin üzerine asmayacağını belirtmiştir. Muallaka şeklinde bir isimlendirmenin, kelimenin "asılı olan şey" manasına gelmesi nedeniyle kadınların boynuna asılan gerdanlık gibi güzel şiirlerin seçilmesi düşüncesiyle olabileceğini ifade etmiştir. Yani gerdana yapılan bir benzetme söz konusudur. Verilen bütün isimlerin gerdanla ilişkili olmasının da buna işaret ettiğini belirtmiştir (s.47-48).

Bûcî, Hammâd er-Râviye'nin muallaka şairleriyle ilgili tasnifine uymuş ve -yedi artı üç olmak üzere- toplamda on şaire ve muallakalarına yer vermiştir (s.48). Müellif, şairlerin muallaka kapsamındaki şiirlerinin çoğunu Arap edebiyatı bağlamında tahlil etmiş, şiirlerin bir hikayesi ve arka planı olduğuna temas etmiş ve bunları sahiplerinin yaşam öyküleriyle ilişkilendirmiştir (s.52-98).

Yazar, muallaka sahibi şairlerden sonra sa'âlik şairlere yer vermiştir. Sa'âlik şairler genellikle kabileleri tarafından dışlanmış, köle çocuğu olan veya hür olan babaların nesebine almadığı kimselerden oluşmaktadır. Müellif, kabilelere baskın yaptıkları rivayet edilen bu tür şairlerin tam bir hırsız olarak nitelenemeyeceğini ifade etmiştir. Cömert zenginlerin malına dokunmadıklarını, cimri zenginlerden alarak fakirlere dağıttıklarını belirtmiştir. Nitekim bu şairlerin de kendilerini; öz

7 Aruz sisteminde bir bahir adı.

8 Câhiliye döneminde yedi (veya on) şaire ait seçkin kaside koleksiyonuna verilen ad.

saygılı ve onurlu kimseler olarak gördüklerini ve daha çok fahr (övünme) konusunda yazdıklarını zikretmiştir. Bu bağlamda atılganlık, kuvvet, kahramanlık, binicilik, çeviklik, saldırı; fakir, zayıf ve hastalara düşkünlük konularında öne çıktıklarını söylemiştir. Teebbeta Şerran, eş-Şanferâ ve ‘Urve b. el-Verd el-‘Absî’nin Câhiliye dönemindeki sa‘âlik şairlerden olduğunu belirtmiştir (s.99-103). Müellif, son olarak hanîf şairlere, kadın şairlere, fursân (süvari) şairlere⁹ ve cömert şairlere yer vermiştir (s.104-116).

Müellif, Câhiliye kasidelerindeki harabe/kalıntı (*et-taleliyye*) edebiyatının tahliline müstakil bir başlık açmıştır. Burada “*taleliyye*” mefhumuna, Arap ve Batılı edebî tenkitçilerin *taleliyye* hakkındaki görüşlerine ve bunlara yapılan itirazlara, *taleliyye* edebiyatında öne çıkan şairlere ve şiir temalarına yer vermiştir (s.117-127). Yazar, Câhiliye şairlerinin çoğunluğunun çölde bulunduğunu, çöl şartlarının ise konar-göçer olmayı gerektirdiğini, dolayısıyla insanların terk ettikleri yerlerde önemli hatıralar bıraktıklarını ve bu bağlamda coğrafya ile şiir temaları arasında kuvvetli bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir. Müellif, Arap edebiyatında *taleliyye* türünün doğuşunu tek bir sebebe bağlamanın sağlıklı bir yaklaşım olmadığını bunun toplumsal, tarihî ve kültürel birçok arka planının olabileceğini zikretmiştir. Yaşanılan mekanın ise *taleliyye* edebiyatının merkezinde yer aldığını, bu bağlamda kalıntıların başında ağlama ve geçmişe özlem temalarının öne çıktığını söylemiştir (s.117-130).

Bûcî, Câhiliye dönemi edebî malzemelerin tedvini bağlamında yazının çok yaygın olmadığını ve her şairin, şiirlerini çarşı-pazarda seslendiren ravileri bulunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte dönemin şiirlerinin bir kısmının unutulduğunu veya ihmal edildiğini ifade etmektedir (s.133-139). Müellif, tedvin döneminde gösterilen bütün ihtimama rağmen Câhiliye şiirine bazı ilavelerin yapılmış olabileceğini kabul etmektedir. Yazar aynı zamanda -Taha Hüseyin özelinde- Câhiliye şiiri hakkında ortaya atılan iddialara verdiği cevaplara yer vermektedir (s.141-151).

Yazar son olarak Câhiliye dönemindeki nesir türü edebî ürünlere değinmektedir. Bu bağlamda dinî metinler, anlaşmalar, eman metinleri, mektuplar, hikmetli sözler, meseller, hitabet ve kâhinlerin secili sözlerine temas etmektedir (s.153-166). Eserin bazı yerlerinde içindekiler tablosu ile sayfa numaraları örtüşmediği gibi bazı yerlerde de basit hareke hataları mevcuttur (s.15,131). Eser, lisans öğrencileri için yazılmıştır. Dolayısıyla yalın ve anlaşılır bir üslup tercih edilmiştir. Ancak içerisinde yapılan bazı tartışmaların lisans seviyesinin üzerinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte özgün çalışma, Câhiliye edebiyatı tarihi hakkında önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

9 Atların sevk ve idaresiyle şöhret bulan savaşçı şairler.

